

Dennett intencionális hozzáállása*

Forrai Gábor

A kérdések

Az intencionális hozzáállás fogalmának kidolgozásával Daniel Dennett négy, egymással szorosan összefüggő kérdésre kíván választ adni. Az első a cselekvések magyarázatára vonatkozik. Hétköznapi pszichológiai magyarázatainkban nélkülözhetetlen szerepet játszanak a hitek, vágyak, félelmek, kívánságok, remények és más hasonló állapotok. „Azt hittem, nincs bent senki” – magyarázkodunk, ha rányitunk valakire. A diákok azért bámulnak lehajtott fejjel maguk elé, ha a tanár kérdez valamit, mert el akarják kerülni a tanár tekintetét. Sokan azért váltunk csak bérletet, mert félünk, hogy elkap az ellenőr. Hogyan működnek ezek a magyarázatok? Erre kétféle válasz létezik. Az egyik szerint úgy működnek, hogy racionalizálják a cselekvést: olyan belső állapotokat jelölnek meg, amelyek fényében a cselekedet racionálisnak, s ezért érthetőnek látszik. Ha nem állt szándékomban rányitni valakire, akkor miért nyitottam rá mégis? Tettemet az a körülmény teszi érthetővé, hogy azt hittem, nincs bent senki. Ennek fényében ugyanis cselekedetem racionálisnak bizonyul. A másik válasz szerint a racionalitás mellékes. A lényeg az, hogy ezek a magyarázatok valamiféle oksági mechanizmusra mutatnak rá. Az ilyen magyarázatok nem különböznek alapvetően például attól a magyarázattól, hogy az ablak azért tört be, mert nekivágtak egy követ. Való igaz: az ablakról nem mondhatjuk, hogy ésszerű dolog volt betörnie, miután nekivágtak egy követ; míg rólam elmondható: amikor abban a hiszemben nyitottam be, hogy nincs bent senki, ésszerűen jártam el. E különbség azonban irreleváns. A cselekvések racionális értékelésének nincs szerepe a magyarázatban.

Mindkét nézet mögött komoly hagyományok állnak. A racionalitásra apelláló értelmezés első formáját még Arisztotelész fogalmazta meg. Az oksági értelmezés a tizenyolcadik század mechanikus materialistáitól, Helvetiustól, Holbachtól és La Mettrie-től származik. Kant részben éppen a kétféle értelmezés közti kompromisszumot kereste, amikor az embert két világ – a szabadság és a természeti szükségszerűség – polgárként jellemezte. Ugyanez a szembenállás tematizálódott a „megértés”, ill. „magyarázat” fogalmaiban a múlt század végén és századunk elején, a német társadalomtudományi gondolkodásban. A kérdés a hatva-

* A dolgozathoz vezető kutatást az OTKA F21229 számú ösztöndíja tette lehetővé. Előadás formájában elhangzott az MTA Filozófiai Intézetében 1998 októberében. Köszönettel tartozom az ott kapott reflexiókért. Az itt tárgyalt kérdések egy részét érintettem „A Dialogue on Belief and Intentionality” c. előadásomban a pécsi Dennett-konferencián, 1999 márciusában. Hálával tartozom *Daniel Dennett*, *Farkas Katalin* és *Pléh Csaba* kommentárjaiért.

nas években az analitikus filozófiában is napirendre került a történeti magyarázat logikájával kapcsolatos vitában. Majd a hetvenes években átkerült az elmefilozófia és a kognitív tudomány területére, részben éppen Dennett írásainak köszönhetően.

A második kérdés az, hogy a hétköznapi pszichológiai magyarázatokban – Dennett kifejezésével élve: a „népi pszichológiában” – szerepet játszó entitások, a hitek és rokonaik, *integrálhatók-e* valahogyan *a viselkedés magyarázatának tudományos elméletébe*. Abban egyetértés van, hogy a népi pszichológia nem mondhatja ki a végső szót az emberi viselkedéssel kapcsolatban. Szükség van valamilyen mélyebb és tudományosabb elméletre. A hetvenes években uralkodóvá vált felfogás szerint – melynek Dennett is híve – ez a mélyebb és tudományosabb elmélet az elmét a számítógépes programok mintájára valamiféle szimbólummanipuláló, információfeldolgozó rendszerként értelmezi.¹ A kérdés az, hogy milyen viszonyban van a népi pszichológia ezzel az elmélettel. Megfeleltethetők-e a népi pszichológiában idézett állapotok a kognitív tudomány elméletben idézett állapotoknak? Egy az egyben megfeleltethetők? Avagy csak kezdeti és tökéletlen megragadásai a tudományos elméletben leírt állapotoknak? Vagy éppenséggel semmi közük nincs hozzájuk?

E kérdés könnyen elvezethet egy harmadik, ontológiai kérdéshez. Meglehetősen elterjedt felfogás, hogy a szó szigorú értelmében csak olyanfajta dolgok léteznek, amelyeket a tudományos elméletek leírnak. A hétköznapi dolgok tudományos megalapozásra szorulnak, s csak annyiban tekinthetők valóban létezőknek, amennyiben van tudományos alapjuk. Víz létezik, mert nem más, mint a kémiában leírt H₂O többé vagy kevésbé szennyezett formában. Flogiszton – az az anyag, amelynek eltávozásával a tizennyolcadik században az égést magyarázták – nem létezik, mert a legjobb kémiai elméletekben semmi nem feleltethető meg neki. Ha a tudománynak való megfeleltethetőséget a létezés kritériumának tekintjük, akkor az iménti kérdés ontológiai kérdéssé válik: *valóban léteznek-e* hitek, vágyak stb., vagy pusztán többé vagy kevésbé durva közelítések a valósághoz, esetleg pusztá agyrémek, mint a flogiszton vagy a boszorkányok? Ezt nevezhetjük a realizmus kérdésének.²

A negyedik kérdés az *intencionalitás*ra vonatkozik. Az ‘intencionalitás’ filozófiai értelme nem tévesztendő hétköznapi értelmével, a ‘szándékosság’-gal. Az előbbi értelemben intencionálisnak lenni annyit tesz, mint valamiről szólni, valamire vonatkozni, valami másra utalni, egyszerűen jelentéssel bírni. Hasonlítsunk össze egy asztalt és egy könyvet. Az előbbi egyszerűen az, ami nem utal semmi magán kívül esőre. Ha szemügyre vesszük, csak azt tudjuk meg, ő maga milyen. Az asztalnak nincs jelentése, nem bír intencionalitással. A könyv azonban intencionális: ha elolvassuk, olyan dolgokról szerzünk tudomást, amelyek különböznek magától a könyvtől. A könyv, szemben az asztallal, nem egyszerűen fizikai tárgy, hanem olyan fizikai tárgy, amely tartalommal bír. A könyvek s a hasonló jellegű dolgok azonban nem önmagukban bírnak tartalommal. Ha nem lenne nyelv, ha nem lenne írás, nem lennének olvasók, s a könyvek a természet pusztá szeszélye folytán jönnének létre, éppannyira híján volnának a jelentésnek, mint az asztal. Intencionalitásukat annak köszönhetik, hogy vannak olyan lények, akik képesek többnek tekinteni őket fizikai tárgyakkal, akik képesek valamilyen tartalmat kihámozni belőlük, vagyis képesek intencionálisaként értelmezni őket. Intencionalitásuk nem *eredeti*, nem belső tulajdonságaikból fakad, hanem *származtatott*, ti. tőlünk, író-olvasó lényektől származik. A mentális állapotok, a könyvekhez hasonlóan, intencionálisak. Hitem, hogy nincs bent senki, utal egy helyzetre, ti. arra, hogy nincs bent senki, s attól függően igaz vagy hamis, hogy valóban ez-e a helyzet. A diákok vágya a tanár kér-

1 Ennek a megközelítésnek általános jellemzését nyújtja John Haugeland (Haugeland 1981).

2 Klasszikus áttekintést nyújt erről Jerry Fodor (Fodor 1985).

dése után szintén utal valamire, ti. egy olyan helyzetre, amelyben elkerülük a tanár tekintetét, s teljesülése attól függ, hogy ez a helyzet áll-e elő. A mentális állapotok intencionalitása azonban, szemben a könyvekével, eredeti: nem szorul rá egy külső értelmezőre. A könyvnek csak akkor van tartalma, ha van, vagy legalábbis lehet olvasója. A hitek és vágyak nem ilyenek. Ha azt hiszem, hogy nincs bent senki, akkor is ezt hiszem, ha soha senki nem tesz és nem is tehet kísérletet annak megfejtésére, hogy mit hiszek. A könyvek tartalma az olvasó szemében van. A pszichológiai állapotok tartalma magukban a pszichológiai állapotokban.

Az intencionalitás fogalma a középkorra nyúlik vissza. Központi jelentőségre azonban Brentano munkássága nyomán tett szert, a múlt század végén. Franz Brentano pontosan az intencionalitásban vélte megtalálni az elme megkülönböztető jegyét. A mentális dolgok, vallotta, azért alapvetően mások, mint a fizikai dolgok, mert ezek és csak ezek bírnak eredeti intencionalitással. Az intencionalitásban látta az alapvető érvet a materializmussal szemben. Az elmének, ha egyszer eredeti intencionalitással bír, többnek kell lennie egyszerű anyagi dolognál. A brentanói fogalmat évtizedekre kisajátította a fenomenológia, s csak a nyolcvanas években került vissza az elmefilozófiai diskurzusba, főleg John Searle kínai szoba érvének hatására. Searle amellet érvelt, hogy az elme nem lehet számítógépprogram, ti. a mentális állapotok, szemben a komputációs állapotokkal, eredeti intencionalitással bírnak (Searle 1980). A számítógépekben történő folyamatoknak legfeljebb *tulajdoníthatunk* jelentést, de gondolatainknak jelentése *van*. Az érv keveseket győzött meg – az elme számítógépmo­dellje sokkal ígéretesebb volt annál, hogy ilyen könnyen lemondjanak róla a filozófusok és a megismeréskutatók. Annyit viszont elért, hogy megkerülhetetlenné vált az intencionalitás magyarázatának a kérdése, ti. annak megválaszolása, hogy minél fogva rendelkeznek a pszichológiai állapotok tartalommal, avagy miáltal tesznek szert erre.³

Magyarázó és előre jelző stratégiák

Dennett nem úgy próbál e kérdésekre válaszolni, hogy egyenesen állást foglal a köröttük folyó vitákban. Nem elégedett sem a kérdések szokásos megfogalmazásával, sem a rájuk adott válaszokkal. Úgy gondolja, hogy mindkettő tartalmaz bevett, ám kétes értékű előfeltevéseket. Ezért elkezd mesélni egy történetet, mely kezdetben mintha nem is kapcsolódnék közvetlenül a kérdésekhez, a végén aztán meglehetősen újszerű válaszokat ad.

A történet azzal a kérdéssel kezdődik, hogy milyen magyarázó és előre jelző stratégiák között választhatunk, ha meg akarjuk érteni egy rendszer viselkedését. Az első lehetőség az, amit Dennett *fizikai hozzáállásnak* nevez. Ekkor úgy állunk hozzá a rendszerhez, mint akár-mely fizikai dologhoz. Megnézzük, hogy a dolog egésze és részei milyen fizikai állapotokban vannak, alkalmazzuk az állapotok változását leíró törvényeket, s ily módon megjósoljuk, hogyan fog a rendszer állapota megváltozni, illetve megmagyarázzuk, milyen korábbi állapotból érkezett el a jelenlegi állapotba. Miért repedeznek a ház falai? Az eső alámosta az alapokat, a ház sarka megcsúszott, ezért ilyen és ilyen erők hatnak a falakra. E stratégiának van egy nagy előnye és egy nagy hátránya. A nagy előny: az elképesztő pontosság. E hozzáállásból elvben mindent tökéletesen meg tudunk jósolni. Ezt a gyakorlatban csak két dolog korlátozza: a rendszer fizikai leírásának részletessége s a rendelkezésünkre álló fizika teljessége. E korlátokon belül minden tökéletesen előre jelezhető. A nagy hátrány az információigényesség. Hogy érdemleges előrejelzéseket tehessünk, sok esetben nagyon rész-

3 Pár lehetséges válaszról lásd Forrai Gábor írását (Forrai 1998).

letesen kell ismernünk a rendszer fizikai tulajdonságait, és nagyon sok fizikát kell tudnunk. Hol fog földet érni az elejtett papírlap? Ehhez nemcsak a lap súlyát és méretét kell ismernünk, hanem hajlékonyságát és az összes helyi légmozgást is. Ha a rendszer nagyon komplex, akkor a pontosságnak nagyon nagy ára van. Sok esetben az ár megfizethetetlenül magas: az előrejelzéshez olyan sok információ szükségeltetik, és olyan komplex számításokat kell elvégeznünk, hogy a stratégiát nem tudjuk megvalósítani.

A második lehetőség a *tervezet-hozzáállás*. Ekkor a rendszert úgy tekintjük, mint amely egy sor egységből áll, amelyeknek jellegzetes feladataik vagy funkcióik vannak, s feltételezzük, hogy funkcióikat annak rendje és módja szerint teljesítik. E stratégiát leginkább gépekkel kapcsolatban alkalmazzuk. Mi történik, ha rálépünk a kuplungra és a fékre? A kuplung lenyomásával megszakad a kerekek és a motor közötti kapcsolat, a fék lenyomása miatt pedig a fékpofák leállítják a kerekek mozgását, s így a kocsí leáll. A „tervezet” (*design*) elnevezés így két szempontból is helyénvaló. Egyrészt arra utal, hogy a rendszer fizikai részletei helyett elég a felépítését ismernünk. Másrészt arra, hogy az egységek aszerint viselkednek, amire tervezték őket, magyarárn nem csúszik be semmilyen gikszer. Ezt a stratégiát jóval könnyebb alkalmazni, ti. kevesebb információt igényel. Ennek viszont az az ára, hogy bizonyos körülmények között nem alkalmazható. Például akkor, amikor becsúszik valamilyen gikszer, s valamelyik funkcionális egység nem úgy viselkedik, ahogyan kellene. Ha elszakad egy rugó, a fék lenyomása nem hat a kerékre. Az ilyen esetekben vissza kell térni a fizikai hozzáálláshoz. Másfelől, a funkcionális felépítés is lehet rendkívül vagy akár áttekinthetetlenül bonyolult. Ha valaki tökéletesen ismeri a félkarú automata működését, beleértve a beleépített pszeudovéletlen számgenerátorét, attól még igen kevés esélye van egy nyerő stratégia kialakítására.

A harmadik lehetőség az *intencionális hozzáállás*. Ekkor úgy tekintünk a rendszerre, mint amely hitekkkel és vágyakkal rendelkezik, s feltételezzük, hogy hiteinek és vágyainak fényében racionálisan jár el. Jellegzetesen így állunk hozzá embertársainkhoz. Miért viszed magaddal a kulcsot, ha elmész otthonról? Mert később szeretnél megint bejutni a lakásodba, s tudod, hogy az ajtó kinyitásához szükséged lesz a kulcsra. Az intencionális stratégia információigénye minimális: nem kell ismerni sem a rendszer fizikáját, sem funkcionális felépítését. Csupán a rendszer céljait és a rendelkezésére álló tudást kell ismerni. Sok esetben ezek könnyen kitalálhatók, hiszen nagyon sok banális ismerettel rendelkezünk az emberekről. A tőzsdén nyerni akarnak, nem pedig veszteni, szeretik a jó társaságot és a szép időt, tudják azt, amiről az egész város beszél stb. A mindennapi életben ezért könnyedén és szinte reflexió nélkül alkalmazzuk ezt a stratégiát. Ennek révén könnyű magyarázatokat alkotni. Már a krimi elején van tippünk arra, ki a gyilkos, aztán a cselekmény minden egyes fordulata után azonnal új meg új magyarázattal tudunk előállni, anélkül, hogy nagyon komolyan el kellene gondolkodnunk. Ugyanakkor az intencionális előrejelzések nem mindig pontosak. Sokszor csak az általános irányt tudjuk megjósolni, de a részleteket nem. Ha valakit bírálát ér, megjósoljuk, hogy védekezni fog, de hogy milyen szavakkal, azt már valószínűleg nem tudjuk megtippelni. Helyesen látjuk előre, hogy jó időben tömeg lesz a strandokon, de abban, hogy hol lesznek a legkevesebben, sajnos gyakran tévedünk. Azonban ez a korlátozott előrejelző-képesség is csak akkor áll fenn, ha a viselkedés ésszerű. Azt nem tudjuk előre jelezni, hogy sakkbeli ellenfelünk elnézi a királynőjét. (Sőt, olyan nehezen nyeljük le ezt a hibát, hogy rögtön gyanakodni kezdünk, nincs-e valamilyen turpisság a dologban.) Az intencionális hozzáállás csődje az irracionalitás esetén tökéletes párhuzamba állítható a tervezet-hozzáállás csődjével abban az esetben, amikor a rendszer valamelyik komponense nem úgy viselkedik, ahogy funkciója alapján viselkednie kellene. Miként a tervezet-hozzáállás csődje esetén, az intencionális hozzáállás csődje esetén sincs más lehetőségünk, mint hogy más hozzáállásból próbálkozzunk meg a magyarázattal.

Eddig a pontig Dennett nem fogalmazott meg semmi különösképpen meglepőt. Csupán nevesített és expliciten jellemzett három közismert magyarázó és előre jelző technikát. A meglepő dolgok akkor következnek, amikor megkérdezzük, hogy mikor melyik stratégiát használjuk. A válasz, amelyet első látásra plauzibilisnek tartanánk, így hangoznék: ha tisztában vagyunk a dolog természetével, el tudjuk dönteni, milyen stratégiával érdemes próbálkoznunk. Mivel minden dolog fizikai is, a fizikai hozzáállás egyetemesen alkalmazható. A tervezet-hozzáállás azon dolgokra alkalmazható, amelyek funkcionális egységekből állnak. Ilyen dolgok a gépek és az élő szervezetek. Intencionálisan pedig olyan lényekhez állhatunk hozzá, amelyek intencionális állapotokkal, azaz hitekkel, vágyakkal és más effélékkel rendelkezhetnek. Ilyen lény az ember és talán ilyenek egyes magasabb rendű állatok. Dennett azonban elutasítja azt a választ, hogy a dolog természetéhez szabjuk a stratégiát. Azt javasolja, felejtjük el, milyen előzetes feltevéseink vannak a dolog természetéről. Vizsgáljuk meg ehelyett azt, hogy milyen stratégiával lehet a viselkedését magyarázni és előre jelezni. Az előzetes feltevések ugyanis csak akkor érnek valamit, ha kamatoztatni lehet őket a magyarázat és előrejelzés során. Ha a feltevések jogosak, az a magyarázatok során be fog bizonyosodni. Ha pedig a tényleges magyarázatok során nem használhatók, akkor pusztán metafizikai limlomról van szó, amelytől a tudományos lovtalanítás során meg kell szabadulni.

Ha így tekintjük a dolgokat, ki fog derülni, hogy lényegesen több *intencionális rendszer* van (azaz olyan rendszer, amelynek viselkedésére jó az intencionális hozzáállás), mint azt a szokásos nézőpontból hajlamosak lennénk elismerni. Vegyünk például egy sakkautomatát. Ennek viselkedése elvben pontosan előre jelezhető a fizikai stratégiával, de gyakorlatilag teljes képtelenség ezzel megpróbálkozni. A tervezet-hozzáállás, mely a gép programján alapul, ugyanilyen pontos előrejelzéseket tesz lehetővé, de szintén rendkívül bonyolult. Az egyetlen gyakorlati lehetőség az, hogy intencionálisan állunk hozzá. Olyan kérdéseket teszünk föl, hogy „Mi *célja* van azzal, hogy a huszárát védtelenül hagyta?”, s olyan válaszokat adunk, hogy „Nyilván azt *hiszi*, leütöm a bástyával, mire ő sakk-bástyát tud adni”. A sakkautomata még hagyján. Dennett azonban számos még vadabb példát hoz föl arra, amikor olyan dolgokat kezelünk intencionális rendszerként, amelyeket normálisan eszünk ágában sincs hitekkel és vágyakkal rendelkező ágensként leírni. A legvadabb példa talán a következő, melyet egy biokémiai tankönyvből idéz:

Sokkal nehezebb feladat ezen enzimek számára a hasonló aminosavak közti *diszkrimináció*... Ugyanakkor in vivo a tényleges *hibagyakoriság* egy a háromezerhez, ami arra utal, hogy további *szervesztési* lépések kell legyenek a megbízhatóság növelésére. Valójában a szintetáz *helyesbíti* saját *hibáit*... Hogy *kéri el* a szintetáz, hogy hidrolizálja az izoleucin-NAP-t, ami a *kívánatos* közbülső állapot? (Dennett 1998a: 188–189, kiemelés az eredetiben.)

Komolyan gondolja Dennett, hogy a sakkautomata és a szintetáz ugyanúgy intencionális rendszer, mint mi magunk? Egy viszonylag banális értelemben nem. Mi sokoldalúbbak vagyunk. A parti után a sakkautomata nyilván nem kíván meg egy sört, a szintetáz pedig nyilván nem büszke arra, hogy milyen kevés hibát vét. De ha ettől elvonatkoztatunk, a legkomolyabban gondolja. Ez két okból is zavarba ejtő. Egyfelől úgy tűnik, mintha degradálná az emberi pszichikumot, amikor ilyen dolgokhoz hasonlítja. Másfelől úgy tűnhet, hogy a lelketlen dolgokat megengedhetetlenül antropomorfizálja. Ha azonban utánagondolunk, kiderül, hogy nem is olyan könnyű Dennett álláspontja ellen érvelni.

Az első ellenvetés így hangoznék: „A sakkautomata és a szintetáz leírásában az intencionális nyelvezet használata semmilyen szerepet nem játszik. Ugyanolyan olcsó játék ez a szavakkal, mintha azt mondanánk, a szőnyeg azért hever a földön, mert fáradt, és úgy döntött, lepihen.” A szőnyeg kétségkívül jó példa, mivel itt az intencionális nyelvezet valóban

üres sallang. Ugyan mitől fáradt a szőnyeg, és mit fog csinálni, ha kipihente magát? Erre, ha a tapasztalati tényeket tiszteletben tartjuk, legfeljebb azt lehetne válaszolni, hogy a szőnyegek mindig fáradtak, és soha nem tudják kipihenni magukat. Ez a válasz azonban világossá teszi, hogy ebben az esetben az intencionális hozzáállásnak nincs semmilyen magyarázati vagy előre jelző hozadéka. Az intencionális nyelvezet használatával semmivel sem tudjuk jobban megmagyarázni a szőnyeg viselkedését, mint az intencionális nyelvezet használata nélkül. A sakkautomatával és az enzimmel nem ez a helyzet. A két eset azonban némileg különböző. A sakkautomata viselkedését elég jól tudjuk előre jelezni ebből a hozzáállásból. Valaki esetleg kifogásolhatná, hogy sokszor nem tudjuk pontosan megjósolni, mit lép, hanem csupán arra vagyunk képesek, hogy kiszűrjünk egy sor lehetséges lépést. Ez igaz, de nem lehet kifogás az ellen, hogy az automatát intencionális rendszernek tekintjük. Hiszen az emberi sakkozóval szemben nyilván jogosan használjuk az intencionális stratégiát, noha ekkor sem enged meg pontos előrejelzéseket. A stratégia sikere mindkét esetben korlátozott ugyan, de *objektív*. Objektív tény, hogy a gép ellen sikeresebben tudunk játszani, ha intencionálisan állunk hozzá. Vagyis objektív tény, hogy az intencionális stratégia sikeres ebben az esetben. Pontosán ezért jogos a sakkautomatát intencionális rendszernek tekinteni. Magyarán, az „intencionális rendszer” cím nem adományozható könnyen. Csak olyasm nyerheti el, aminek viselkedése jobban magyarázható az intencionális hozzáállás révén, mint anélkül. A szőnyeg esetében nincs objektív siker, ezért nem is nevezhető intencionális rendszernek.

Az enzim esetében az intencionális nyelvezetnek nem ez a szerepe. Az idézetpasszus nem magyarázat, hanem pusztán leírás, a végén egy magyarázat iránti igényt megfogalmazó kérdéssel. Ahhoz, hogy jó kérdéseket fogalmazzunk meg, olyan kérdéseket, melyek megválaszolása előreviszi a tudományt, megfelelő nyelvre van szükség. Az intencionális nyelv pedig jelen esetben nem pusztán megfelel erre a célra, hanem szükséges is. A szintetázra vonatkozó kérdés elvben fölvethető fizikai nyelven is, de valószínűleg nem áll rendelkezésre elég fizikai információ ahhoz, hogy a kérdést fizikai nyelven is meg lehessen fogalmazni. A válasz nyilván a fizikai hozzáállásból fog elhangzani, s végül talán lesz egy tisztán fizikai történetünk az enzimekről. De hogy ehhez a fizikai történethez elérkezzünk, el kell kezdenünk kérdezni, s ezt pontosan az intencionális nyelv teszi lehetővé. Az intencionális hozzáállás ebben az esetben egyfajta kötélhágcsó, amely nélkül nem ereszkedhetünk le a fizikai szintre. Vagyis az intencionális hozzáállás itt is *objektíve* szükséges.

A második ellenvetés ez lehetne: „Az intencionális hozzáállás ugyan objektíve szükséges lehet, de pusztán azért, mert nem tudunk eleget. Ha eleget tudnánk, nem lenne rá szükség. Maga a dolgok természete nem követeli meg az intencionális hozzáállást. Elvben minden leírható és megmagyarázható e nélkül. Az intencionális stratégia pusztán gyakorlati szempontból nélkülözhetetlen.” Dennett készséggel elismeri, hogy minderről, amiről el tudunk mondani valamilyen intencionális történetet, elvben elmondhatunk egy nem intencionális történetet is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az intencionális stratégia elvben mellőzhető. Az intencionális stratégia ugyanis hozzáférhetővé tesz olyan magas szintű mintázatokat, amelyek a fizikai leírásból *kimaradnak*. Mondjuk, részvényeket vásárolok. Ezt nagyon sokféleképpen tehetem. Személyesen vagy telefonon, készpénzben vagy átutalással, átvehetem a részvényeket fizikailag, vagy letétbe helyezhetem őket, s még ezek a különféle opciók is különböző fizikai folyamatokon keresztül valósulhatnak meg. Fizethetek tízezresekben vagy kisebb címletekben, leszámolhatom a pénzt gyorsan vagy lassan, bal kézzel vagy jobb kézzel stb. Tétélezünk fel egy laplace-i szuperfizikust, aki mindent tud a fizikai folyamatokról, s fénysebességgel tudja végrehajtani az előrejelzéshez szükséges kalkulációkat. Ily módon előre tudja jelezni a részvényvásárlás minden fizikai részletét. A szuperfizikus azon-

ban éppen azt fogja szem elől téveszteni, ami lényeges volt, ti. hogy részvényeket vásároltam. Vak egy magas szintű objektív mintázat iránt. Ilyen értelemben a fizikai leírás, noha mindenről szó van benne, nem teljes. Dennett szerint objektív, s ezért elvi jelentőségű, hogy vannak olyan mintázatok, amelyek csak az intencionális hozzáállásból láthatók. Vagyis a fizikai leírás nem feltétlenül helyettesítheti az intencionálisat.

Vegyük észre továbbá azt is, hogy az ellenvetés önmagában nem alkalmas arra, hogy az ember és egyes magasabb rendű állat kivételével mindent száműzzön az intencionális rendszerek köréből. Hiszen elvben az emberről is elmondható valamilyen tisztán fizikai történet! Az intencionális rendszerek köre csak abban az esetben szűkíthető le, ha az emberre vonatkozó fizikai magyarázatokban van valami olyasmi, ami megkülönbözteti ezeket a magyarázatokat a sakkautomatákra és az enzimekre vonatkozó fizikai magyarázatoktól. Magyarán, ha az intencionalitás valamilyen természeti fajta, amely csak az emberben és talán egyes állatokban lelhető fel. Az efféle felfogás jól kifejezhető az eredeti és a származtatott intencionalitás megkülönböztetésével. Származtatott intencionalitással a sakkautomaták és az enzimek is bírhatnak. Ez nem jelent mást, mint hogy leírhatók az intencionális hozzáállásból. Az ilyen dolgok fizikai leírásában azonban nincs nyoma az intencionalitás semmilyen fizikai megfelelőjének. Az ember esetében viszont a fizikai leírásban is találunk valamit, amit azonosíthatunk az intencionalitással – éppen úgy, ahogy a H₂O-ként való leírás is megőrizte, ha úgy tetszik, egy mélyebb szinten megalapozta a víz hétköznapi fogalmát. Az embert nem pusztán felruházzuk az intencionalitással, hanem az eredendően benne van.

Dennett válasza radikális: nincs olyan, hogy eredeti intencionalitás. Ennek megértéséhez azonban előbb el kell mondanunk, hogyan látja Dennett a népi pszichológia és a pszichológiai tudomány kapcsolatát.

A népi pszichológia és utódai

Dennett szerint a népi pszichológia – azaz hétköznapi pszichológiai magyarázataink összessége – két különböző fajta elmélet kezdeményeit rejti magában. Az elme kutatására az a legígéretesebb eljárás, ha elválasztjuk a kettőt, s mindkettő lehetőségeit kihasználjuk. Az egyik az intencionális rendszerek elmélete, melynek körvonalazásához már hozzákezdünk. A másik a személyi szint alatti (*sub-personal*) kognitív pszichológia. Kezdjük az előbbivel.

Az intencionális rendszerek elméletének jellege legjobban négy szembeállítás révén jellemezhető. Az első, hogy az ilyen elméletek a *racionalitás*ra támaszkodnak, s nem szigorú értelemben vett *oksági* magyarázatokat nyújtanak. Már láttuk, hogy a népi pszichológiai magyarázatok oly módon adnak számot a viselkedésről, hogy megmutatják: bizonyos hitek, vágyak stb. mellett racionális. Ehhez Dennett két dolgot tesz hozzá. Az egyik, hogy a racionalitás nemcsak annak a feltétele, hogy az adott személy viselkedését hitekkel és hasonlókkal megmagyarázzuk, hanem annak is, hogy *leírjuk* az illető személy hiteit. Tegyük fel, hogy a limonádéáros rosszul adott vissza. A limonádé 12 cent, negyeddollárossal fizettem, de csak 11 centet kaptam vissza. Tegyük fel, hogy az árus nem akart becsapni – amint figyelmeztettem a tévedésre, elpirult, mentegetőzött, s azonnal adott még 2 centet. Milyen hitei voltak? Mivel nem akart becsapni, nyilván azt hitte, (1) jól adott vissza. Feltehetően látta, hogy (2) egy negyeddollárost kapott, s persze azt is tudta, hogy (3) egy negyeddolláros = 25 cent. Vélhetően tisztában van a számtannal, s így azt is tudja, (4) $25 - 12 = 13$, valamint, (5) $11 < 13$. Megnézte, mennyit ad vissza, így tudta, hogy (6) 11 centet adott vissza. E hitek közül csak (1) hamis. (1) logikailag ellentmond (2)–(6)-nak, így ha a limonádéáros tudja (2)–(6)-ot, akkor (1) elfogadásával banális logikai hibát vétett. Ez nem valószínű. A másik lehetőség, hogy

(2)–(6) valamelyikében nem hitt. De ezek mindegyike olyan triviális, hogy nehéz elfogadni, hogy bármelyiket ne tudta volna. Így ez sem valószínű. Tehát nem tudunk megnyugtató leírást adni. A gondot nem egyszerűen a hamis hit okozza, hanem az, hogy ez a hamis hit csak valamilyen nagyon durva tévedésből származhat. Ha az ellentmondás megszüntethető lenne úgy, hogy valamilyen bocsánatos tévedést tulajdonítunk a limonádéárusnak, nem lenne probléma. (Mondjuk, csak tegnap érkezett Amerikába, nem ismeri a pénzérméket, s így (2), (3) és (6) közül valamelyiket nem hiszi.) Másként fogalmazva, ebben az esetben a limonádéárus hiteiről több leírást adhatunk, de ezek egyike sem plauzibilis.

A második, hogy ennek az ellenkezője is előfordulhat, ti. az, hogy több egyformán plauzibilis magyarázatot tudunk adni valakinek a viselkedésére. Vagyis több olyan racionális hit–vágy halmazt tulajdoníthatunk valakinek, melyek mindegyike érthetővé teszi viselkedését. Ezen rivális interpretációk közül egyeseket kizárhatunk, ha begyűjtjük az összes információt az illető cselekedetének háttéréről. Pl. „Nem bosszúból ölte meg, hiszen még nem tudhatta, hogy a fickó köpött a zsaruknak”. Sok esetben csak egyetlen interpretációt találunk elfogadhatónak. De vannak olyan esetek, amikor már minden háttér-információ rendelkezésünkre áll, de még mindig vannak rivális interpretációk. Dennett azt mondja, ilyenkor objektíve *meghatározatlan*, hogy az illető mit hisz. Nem arról van szó, hogy valamelyik interpretáció helyes, de nem tudjuk, melyik, hanem arról, hogy mindegyik egyformán helyes. E meghatározatlanságot az sem oldaná fel, ha betekinthetnénk az illető agyába. Tudniillik az agyba tekintve nem hiteket találnánk, hanem mindenféle neurofiziológiai állapotokat, s most az a kérdés vetődne fel, hogy az adott neurofiziológiai állapotot milyen hiteként értelmezzük. Pontosán a meghatározatlanság szolgáltatja az egyik érvet Dennett számára az ellen, hogy az intencionális állapotok azonosíthatók neurofiziológiai állapotokkal vagy bármiféle más, nem intencionálisan jellemzett állapottal. Ha a másféleképpen jellemzett állapot meghatározott, és lenne egy kanonikus leképezés ezen állapotokról az intencionális állapotokra, hogyan lehetnének az utóbbiak meghatározatlanok?

A második szembeállítás az, hogy az intencionális rendszerek elmélete a *kompetencia*, nem pedig a *performancia* elmélete: a „Mire képes?” kérdésre ad választ, nem a „Hogyan csinálja?” kérdésre. Egy analógia segíthet. Ha menedzserkalkulátort akarnék venni, akkor olyan dolgokat szeretnék megtudni, hogy hány címet tud tárolni, mutatja-e az időt, milyen matematikai műveletekre képes stb. Az egyáltalán nem foglalkoztat, hogy milyen algoritmusok révén teszi mindezt. Az intencionális leírások elég jó képet adnak pszichológiai teljesítményünkről. Láttu a sötét felhőket, ezért magával vitte az esernyőjét. De milyen folyamatok vezettek el a vizuális ingerektől ama mozgásig, melyet az esernyő elviteleként írunk le? Mi játszódtott le az illető elméjében? Az intencionális stratégia alapot ad a „hogyan?” kérdések megfogalmazására, melyekre majd a személyi szint alatti kognitív pszichológia fog megfelelni. E tekintetben az intencionális rendszerek elmélete ugyanazt kínálja a pszichológia számára, mint amit az enzimek intencionális leírása nyújt a biokémiában: megmutatja, mire kell egy másik nyelvvezeten magyarázatot adni.

Harmadszor, az intencionális leírás *mintázatokat* és nem *mechanizmusokat* tár fel. Dennett kedvenc analógiája Conway életjátéka. Képzeljünk el egy négyzethálós lapot. Mindegyik négyzetnek két állapota van, „be” és „ki”. Mondjuk, „be” állapotban fekete, „ki” állapotban fehér. Mindegyik négyzet egy kis processzor, amely a nyolc szomszédos négyzet pillanatnyi állapota alapján számítja ki saját következő állapotát. (Minden négyzet ugyanazt a képletet használja, és egyszerre váltanak állapotot.) Nos, az életjátékot futtatva szemünkbe tűnnek bizonyos ismétlődő minták. Három függőlegesen elrendezett fekete négyzetből következő körben három vízszintesen elrendezett fekete négyzet lesz, a rákövetkező körben ismét függőlegesen és így tovább. Vagy: van egy olyan öt fekete négyzetből álló, durván nyíl-

hegyre emlékeztető alak, amely négy kör alatt sarkosan lejjebb vagy feljebb csúszik a hegy irányába. Ha figyeljük a játékot egy darabig, elég jól meg tudjuk jósolni, mi történik majd egy adott alakzattal. Ezt anélkül tudjuk megtenni, hogy ismernénk a képletet, mely a változtatásokat generálja. Jelen esetben a képlet feleltethető meg a mechanizmusnak. (Conway képlete ez: Ha két „be” állapotú szomszédod van, maradj meg jelenlegi állapotodban. Ha három, kapcsolj „be”. Más esetekben kapcsolj „ki”). De a mintázatok alapján anélkül is tudunk előrejelzéseket tenni, hogy fáradtságos munkával végigszámolnánk, hogy az egyes négyzetek milyen állapotokat vesznek fel. Az intencionális magyarázatok is ilyen értelemben írnak le mintázatokat. Könnyen azonosítható, komplex, magas szintű összefüggéseket ragadnak meg, de nem utalnak az ezek hátterében zajló sokféle egyszerű folyamatra, melyeknek összjátéka eredményezi a látható mintázatot.

Negyedszer, az intencionális magyarázatok bizonyos értelemben *absztraktak*, azaz nem *konkrét* entitásokra hivatkoznak. A Föld tömegközéppontja absztrakt entitás. Matematikai konstrukció, nem fizikai dolog. Voltaképpen teljesen mindegy, hogy fizikailag miféle anyag van ebben a pontban. Erre az entitásra azonban szükség van a mechanikában, ha egy olyan dolog pályáját szeretnénk leírni, melyre hat a Föld gravitációs tere. A leírásban úgy teszünk, mintha a Föld teljes tömege ebben a pontban összpontosulna. Elsősorban azért teszünk így, mert képtelenül nehéz feladat lenne külön-külön kiszámolni, hogy például a Holdra hogyan hat a zsebkendőm, a Himalája stb., s ezeket a hatásokat összegezni. De van egy másik ok is, s a mi szempontunkból most ez a fontos. Teljesen mindegy, hogy a Föld tömegközéppontja milyen tömegeloszlás eredményeképpen jön létre. Számptalan különböző tömegeloszlás eredményezheti ugyanezt a tömegközéppontot, s ezek a konkrét tömegeloszlások teljesen érdektelenek: a hatás mindegyik esetben ugyanaz (ha nem kívánjuk nagyon nagy pontossággal leírni). Vagyis nem pusztán a bonyolultságot tesszük kezelhetővé, hanem elvonatkoztatunk az irreleváns részletektől is. Az intencionális leírás ugyanezt éri el. Ha különböző alkalmakkor azt hiszed, szép az idő, s pszichikai állapotodat mélyebb szinten, számítási vagy neurofiziológiai fogalmakban írjuk le, kiderül: a különböző alkalmakkor nem egészen ugyanabban az állapotban vagy. Ha másvalaki hiszi ugyanezt, az ő pszichikai állapota a mélyebb leírásban biztosan nem azonos a tiédde. De ha meg akarjuk jósolni, hogy valaki strandra megy-e vagy moziba, az ilyen részletek teljesen érdektelenek. A lényeges az, ami ezekben közös. S ezt azzal az absztrakt leírással ragadjuk meg, hogy azt hiszi, szép az idő. Az, hogy milyen konkrét állapotok elégitik ki ezt az absztrakt leírást, nem növeli meg a magyarázó erőt.

Dennett szerint az intencionális rendszerek elmélete maradéktalanul megragadja mindazt, amit a népi pszichológia sikerrel teljesít. A népi pszichológia azonban alkalmanként többre vállalkozik: arra, hogy megragadja azokat a konkrét oksági mechanizmusokat, amelyek viselkedésünk hátterében állnak. Ebben Dennett szerint nem sikeres. Míg hatékony kompetenciaelméletté viszonylag zökkenőmentesen átsztilizálható, performanciaelméletként kevés ereje van. A performanciaelmélet megalkotása radikálisan másféle megközelítést igényel. Ezt nevezi Dennett *személyi szint alatti kognitív pszichológiának*. Ez a vállalkozás elsősorban a tervezetstratégiát alkalmazza, s a lelki folyamatokat nagyjából annak analógiájára írja le, ahogy a számítógépek viselkedését a rajtuk futó programokkal magyarázzuk. Ez is viszonylag absztrakt megközelítés, amennyiben nem foglalkozik azzal, hogy a programok milyen fizikai folyamatokban öltönek testet. Az intencionális hozzáállásnál azonban lényegesen konkrétabb. Lássunk egy példát. Tegyük fel, hogy a nemzetbiztonsági hivatal alkalmaz egy lehallgatót, akinek feladata a halálos fenyegetések azonosítása. Munkaköri leírása intencionális terminusokban megfogalmazva: „szűrje ki és jegyzőkönyvezzé azon telefonüzeneteket, amelyek halálos fenyegetésként értelmezhetők.” Idővel szeretnénk a lehallgatót

egy számítógéppel helyettesíteni. Hogyan lehet ezt megtenni? Nos, kell készíteni valamilyen programot, amely szimulálja az emberi lehallgató tevékenységét. A programnak tudnia kell (hoppá, már megint egy intencionális leírás – nem csoda: feladatspecifikációról, azaz kompetenciáról van szó), mi számít halálos fenyegetésnek. Ezt úgy érthetjük el, hogy olyan fonémasorozatokat kódoló elektronikus jeleket azonosítson, mint „...megöllek...”, „... megdöglesz, ha nem...” és így tovább. A gép valójában nem nyelvi egységeket keres, pláne nem halálos fenyegetéseket, hanem elektronikus jeleket. Ezeket fizikai vonásaik és rendjük alapján ismeri föl. Tevékenysége tehát, mint minden számítógépé, tökéletesen leírható szintaktikai terminusokban. Szintaktikai gép, amely egy szemantikai gépet utánoz, az emberi lehallgatót, aki a jelentések megértése révén azonosítja a halálos fenyegetéseket. A személyi szint alatti kognitív pszichológiai elméletalkotás voltaképpen ugyanolyan, mint a lehallgatás gépesítése. Intencionális terminusokban meghatározott feladatok végrehajtására keressük az alkalmas komputációs mechanizmust. A szemantikai eredményhez keressük a szintaktikai műveleteket. Az intencionális hozzáállás révén írjuk le, hogy az emberek mit tudnak, és komputációs terminusokban mondjuk el, hogyan csinálják.

A fenti analógia azonban egy ponton félrevezető lehet. Úgy fogalmaztam, hogy a lehallgató program „szimulálja” vagy „utánozza” az emberi lehallgatót. E kifejezések azt sugallják, hogy az emberben a dolog másként van, mint a gépben. Mintha az ember szemantikai gép volna, a komputációs elmélet pedig alapvetően más elven nyugvó közelítés. Dennett szerint nem ez a helyzet. Szemantikai gép nem létezik. Nem azért, mintha valami, ami szemantikai alapon működik, ne lehetne gép. Hanem azért, mert semmi nem működik szemantikai alapon. Azok a mechanizmusok, amelyek az ember intencionálisan leírható viselkedését létrehozzák, *nem intencionális mechanizmusok*. Az intencionális leírás pusztán egy magas szintű mintázatot ragad meg, de az e mintázatot létrehozó mechanizmusok maguk nem intencionálisak. Talán ez jobban megérthető, ha összehasonlítunk egy sakkautomatát a Kempelen Farkas-féle sakkozógéppel. Mindkettő leírható úgy, hogy tud sakkozni. Hogyan? A Kempelen-féle gép azáltal képes erre, hogy ül benne egyre apró termetű ember, aki tud sakkozni. A gép teljesítménye egy ugyanolyan teljesítményre képes egység révén nyer magyarázatot. A mai sakkautomaták nem ilyenek. Nincs bennük senki, aki tudna sakkozni. Ehelyett számos funkcionális egység van bennük, amelyek csak sokkal egyszerűbb feladatokra képesek. Ezek azonban, ha összehangoltan működnek, valami olyasmit produkálnak, amire külön-külön nem képesek, ti. a sakkozásra. Az intencionális rendszerek a mai sakkautomatákra emlékeztetnek: nincs bennük semmi, ami intencionalitással bírna. Dennett szerint az eredeti intencionalitásban hinni valami olyasmi, mint az automatában a kis embert keresni.

Ez voltaképpen a második lépése annak a gondolatmenetnek, melynek eredményeképpen Dennett elveti az eredeti intencionalitás fogalmát. Az első lépés ez. Az intencionális rendszereket azokkal a rendszerekkel azonosítjuk, melyek viselkedése ténylegesen jól magyarázható és előre jelezhető az intencionális hozzáállásból. Az intencionális rendszer fogalma homogén: nem tartalmaz semmilyen megkülönböztetést eredeti és pusztán származtatott intencionalitással bíró rendszerek között. Ha tehát alkalmazni szeretnénk e fogalmakat az intencionális rendszerek elméletén belül, vagy azt kell mondanunk, hogy minden intencionalitás eredeti, vagy azt, hogy minden származtatott. Az, hogy az intencionális rendszereken belül nincsenek intencionális mechanizmusok, azt sugallja, hogy minden intencionalitást származtatottnak kell tekintenünk.

A válaszok

Most már áttekinthetjük, miként válaszol Dennett a bevezetőben feltett négy kérdésre.

1. Milyenek a hétköznapi pszichológiai magyarázatok, racionálisak vagy okságiak? Dennett szerint a népi pszichológia ténylegesen létező formájában kétarcú. Egyfelől absztrakt racionális mintázatokat leíró kompetenciaelmélet, másfelől konkrét oksági mechanizmusokat leíró performanciaelmélet. Az előbbi szerepében meglehetősen sikeres, az utóbbi szerepében kimondottan gyenge. Tehát akkor járunk el jótékonyan, ha első szerepében, vagyis az intencionális rendszerek elméleteként értelmezzük. Az intencionális magyarázatok pedig azáltal magyaráznak, hogy a magyarázandó cselekedetet egy racionális mintázat részeként tüntetik fel. Ezért akkor járunk közelebb az igazsághoz, ha a hétköznapi pszichológiai magyarázatok motorjának a racionalitást tartjuk.

2. Integrálhatók-e a népi pszichológia fogalmai a viselkedés tudományos elméletébe? Igen, mert részei az intencionális rendszerek elméletének. Ez azonban fölveti azt a kérdést, hogy az intencionális rendszerek elmélete *tudományos* elmélet-e. Ezt az aggályt a következő megfontolás motiválja. Gyakran előfordul, hogy a tudományos vizsgálódás egy naiv, hétköznapi kérdéssel kezdődik, amelyet a válasz során felváltunk egy komoly elméleti apparátust mozgató kérdéssel. Így a válasz végső soron nem az eredeti naiv kérdést világítja meg. Miért esik le az alma? – kérdezte a legenda szerint Newton. A válasz az, hogy az alma a gravitációs erő hatására mozog a Föld tömegközéppontja felé. A „le” hiányzik a mechanika szótárából, helyette „a Föld tömegközéppontja felé” iránymegjelölést alkalmazzuk. A naiv kérdés csupán ajtó, amelyen keresztül beléphetünk a tudományba, de ha egyszer bent vagyunk, nyugodtan befalazhatjuk. Vajon nem ugyanígy áll-e a dolog az intencionális rendszerek elméletével? Talán csak azt a célt szolgálja, hogy eljussunk rajta keresztül a személyi szint alatti kognitív pszichológiához, amelyben aztán már nem esik szó hitekről és vágyakról? Magyarán, nem jutnak-e a hitek és vágyak a „le” sorsára? Dennett szerint nem. A személyi szint túlságosan fontos ahhoz, hogy lemondjunk róla. Ha a pszichológiát pusztán a személyi szint alatt üznénk, lemondanánk mindama jelenségekről, amelyek igazán érdekesek. Az intencionális szint kiiktatása valami olyasmi lenne, mint az Anaxagorasz-féle válaszok a „miért?” kérdésekre, melyeket Szókratész a *Phaidónban* kigúnyol (98c–99c): Miért ülök itt a börtönben – kérdi Szókratész –, ahelyett, hogy elszöktem volna?” „Hát azért – hangzik az Anaxagorasz-féle válasz –, mert testem a csontok és az inak ebben a helyzetben tartják” (Platón 1984). A válasz bizonyos értelemben kifogástalan. Csak éppen a kérdés értelmét téveszti szem elől.

Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az intencionális rendszerek elmélete minden esetben kiküszöbölhetetlen. Ezzel kapcsolatban Dennett nem foglal egyértelműen állást. Viszont egyértelműen nem gondolja úgy, hogy az intencionális stratégia csak a pszichológiából nem küszöbölhető ki. Az evolúció elméletében véleménye szerint mindig szükség lesz rá (Dennett 1998a: 128–132, 1998b: 260–262).

3. Valóban léteznek-e hitek, vágyak stb.? Nos, az intencionális rendszerek elméletében szereplő hitek és vágyak nem egészen olyanok, mint a hétköznapi felfogás szerinti hitek és vágyak. Egyrészt, sokkal több dolog rendelkezik velük, mint ahogy gondolni szoktuk. Másrészt, híján vannak az eredeti intencionalitásnak. Dennett szerint azonban nem lehet elvi kifogás az ellen, hogy az intencionális rendszerek elméletében szereplő entitásokat továbbra is hiteknek és vágyaknak tekintsük. A kérdés mármost az, hogy ezek valóban léteznek-e. Dennett erre a kérdésre különböző írásokban különbözőképpen válaszol. Ennek az az oka, hogy felfogásának egyes vonásai a realizmus, más vonásai az antirealizmus irányába mutatnak. A realizmus mellett az szól, hogy az intencionális mintázatok objektíve léteznek. Ha

valaki ezek nélkül írja le a világot, mint a laplace-i szuperfizikus, az kihagy valamit. Az antirealista értelmezés mellett szól egy rossz érv, továbbá három olyan érv, melyek ereje az ember filozófiai skrupulusaitól függ, és egy megfontolandó érv. A rossz érv az, hogy ezek csak az intencionális hozzáállásból láthatók, s ezért nem objektívek. Ez azért rossz érv, mert a fizikai tulajdonságok is csak egy speciális hozzáállásból láthatók, a fizikai hozzáállásból. Márpedig a fizikai tulajdonságok realitásában nincs okunk kételkedni. A filozófiai skrupulusoktól függő érvek ereje attól függ, hogy elkötelezzük-e magunkat az alábbi három tanítás mellett. Egy: absztrakt entitások nem léteznek. Kettő: csak az létezik, ami szerepet játszik valamilyen oksági magyarázatban. Három: csak az létezik, ami egyértelműen azonosítható valamilyen fizikai dologgal. Az intencionális mintázatok absztraktak, nem szolgáltatnak oksági magyarázatokat, nem azonosíthatók egykönnyen fizikai dolgokkal. Ennélfogva, e tanítások híveinek szemében Dennett nem realista. Mindhárom tanításnak sok híve van, de mindegyikük vitatható. A megfontolandó érv az, hogy olykor objektíve meghatározatlan, milyen hitekkel és vágyakkal rendelkezik valaki. Léteznek-e valóban hitek, ha olykor az összes releváns információ birtokában sem dönthető el, hogy valaki mit hisz?

Mindezek fényében az olvasóra bízom annak eldöntését, hogy realistának tartja-e Dennettet.

4. Miben áll az intencionalitás magyarázata? Minél fogva rendelkeznek a hitek és rokonai intencionális tartalommal? Ha e kérdést úgy értelmezzük, hogy mi az eredeti intencionalitás forrása, akkor Dennett válasza egyértelmű. Nem létezik eredeti intencionalitás, s ezért botorság ennek magyarázatával kísérletezni. Ha pedig úgy értelmezzük, hogy miféle dolog az intencionalitás, arra az intencionális stratégia ad választ. Valami olyan magas szintű mintázat, amely sikeres bizonyos rendszerek viselkedésének magyarázatában és előrejelzésében.

Hivatkozott irodalom

- Dennett, Daniel C. (1978): *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Montgometry, VT: Bradford.
- Dennett, Daniel C. (1987): *The Intentional Stance*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Dennett, Daniel C. (1994): Dennett, Daniel C. In *A Companion to the Philosophy of Mind*. Samuel Guttenplan szerk., 236–244. Oxford: Blackwell.
- Dennett, Daniel C. (1998a): *Az intencionalitás filozófiája*. Pap Mária, Pléh Csaba és Thuma Orsolya ford. Budapest: Osiris–Gond.
- Dennett, Daniel C. (1998b): *Darwin veszélyes ideája*. Kampis György és Kavetzky Péter ford. Budapest: Typotex.
- Fodor, Jerry (1985): Fodor kalauza a mentális reprezentációhoz: az intelligens nagynéni segédlete. In *Kognitív tudomány*. Pléh Csaba szerk., 64–86. Györi Miklós ford. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium.
- Forrai Gábor (1998): Hitek, vágyak és szemantikai tartalmuk. In *Megismeréstudomány és mesterséges intelligencia*. Pléh Csaba szerk., 95–112. Budapest: Akadémiai.
- Haugeland, John (1981): A kognitívizmus jellege és kézenfekvő volta. In *Kognitív tudomány*. Pléh Csaba szerk., 35–63. Thuma Orsolya ford. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium.
- Platón (1984): Phaidón. In *Összes művei*, 1. kötet, 1019–1119. Kerényi Grácia ford. Budapest: Európa.
- Searle, John (1980): Az elme, az agy és a programok világa. In *Kognitív tudomány*. Pléh Csaba szerk., 136–151. Thuma Orsolya ford. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium.